

ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИНИ ТАЪМИНЛАШ БЎЙИЧА МИЛЛИЙ ТИЗИМНИНГ ЎЗИГА ХОС ҲУСУСИЯТЛАРИ

Чориев Маҳмуджон Аҳмад ўғли. ИИВ Академияси,

Давлат-ҳуқуқий фанлар ва инсон ҳуқуқларини

таъминлаш кафедраси ўқитувчиси, катта лейтенант.

Илмий мутахассислиги: 12.00.13 – Инсон ҳуқуқлари.

ORCID: 0000-0003-3990-1191.

Чориев Маҳмуджон Аҳмад ўғли. Преподаватель

кафедры государственно-правовых дисциплин и

защиты прав человека Академии Министерства

внутренних дел, старший лейтенант. Научная

специальность: 12.00.13 - Права человека

. ORCID: 0000-0003-3990-1191.

Choriyev Mahmudjon Ahmad o'g'li. Teacher of

the Department of State-legal disciplines and ensuring of

human rights of the Academy of the Ministry of Internal

Affairs, senior lieutenant. Scientific specialty: 12.00.13 Human rights.

ORCID: 0000-0003-3990-1191.

Аннотация.

Мақолада Инсон ҳуқуқларини таъминлаш ва муҳофаза қилишда давлат органларининг роли, Инсон ҳуқуқларини таъминлаш ва муҳофаза қилишда ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларининг аҳамияти, Инсон ҳуқуқлари бўйича миллий институтлар, Инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилишда Омбудсман институтининг ўрни, Инсон ҳуқуқларини мониторинг қилиш ва келгуси чоралар бўйича миллий институтлар фаолиятини белгилаш, Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий маркази фаолияти, Миллий превентив механизм қийноқларни олдини олиш механизми, Нодавлат нотижорат ташкилотларининг инсон ҳуқуқларини таъминлаш ва ҳимоя қилишдаги ролини янада ривожлантиришнинг устуворлигини таъминлашга қаратилган қатор таклиф ва тавсиялар илгари сурилган.

Калит сўзлар: “ҳуқуқ” ва “эркинлик”, Омбудсман, инсон ҳуқуқлари, БМТ, сиёсий ҳуқуқлар, иқтисодий ва ижтимоий ҳуқуқлар, “миллий институтлар”, “Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси”, “инсон ҳуқуқлари бўйича устав”.

Мустақиллик йилларида мамлакатда инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш билан шуғулланувчи давлат ташкилотлари тизими шаклланди. Бу тизимда анъанавий судлов ва ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларидан иборат бўлган судлов органлари билан бир қаторда, инсон ҳуқуқлари бўйича миллий институтлар ва нодавлат ташкилотларидан иборат бўлган инсон ҳуқуқлари бўйича носудлов органлари ҳам шаклланди.

Ўзбекистон Республикасининг адлия органлари инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини таъминлаш тизимида муҳим аҳамият касб этиб, анъанавий тарзда ҳуқуқни қўлловчи ва ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар сирасига киради.[1] Адлия вазирлиги томонидан ижтимоий-сиёсий ҳаётни, давлат тузилишини, шу жумладан, суд-ҳуқуқ соҳасини эркинлаштириш, инсоннинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилишни таъминлашга йўналтирилган қонунлар ижросини таъминлаш бўйича аниқ мақсадга йўналтирилган ишлар амалга

оширилмоқда. Вазирликнинг бевосита иштирокида инсон ҳуқуқларини, тадбиркорлар ва хусусий мулк эгаларининг қонуний манфаатларини ҳимоя қилишнинг самарали механизмлари яратилди, ҳуқуқни қўллаш амалиётини доимий таҳлил этиб бориш ва мониторинг қилиш ҳамда амалдаги қонунчиликни такомиллаштириш бўйича асосли таклифлар ишлаб чиқиш тизими жорий қилинди.

Мамлакатдаги инсон ҳуқуқларини таъминлаш тизимида Ўзбекистон Республикаси Президентининг Халқ қабулхоналари ва Виртуал қабулхоналари давлат органлари билан аҳоли ўртасида очиқ мулоқотни йўлга қўйиш орқали давлат органлари ва бошқа ташкилотлар томонидан фуқароларларнинг муурожаатларини кўриб чиқиш орқали уларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлашда ўзига хос самарали механизмга айланди.

Ўзбекистон Республикаси Бош вазирининг қабулхоналари тадбиркорларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилишда муҳим роль ўйнамоқда. Тадбиркорлик субъектларининг, шу жумладан, хорижий инвесторларнинг қонуний ҳуқуқлари ва манфаатларига риоя қилинишини таъминлаш мақсадида ташкил этилган мазкур қабулхоналар, тадбиркорликни ривожлантиришга тўсқинлик қилаётган муаммоли масалаларни кўриб чиқиш ва мавжуд бюрократик, шу жумладан, ер участкалари ва бинолар, банк кредитлари ажратиш, рухсат берувчи ҳужжатларни олиш ва бошқа масалалардаги тўсиқларни бартараф этишда муҳим роль ўйнамоқда.

Инсон ҳуқуқларини Ўзбекистон Республикасининг суд органлари орқали ҳимоя қилиш инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини ҳимоя қилиш механизмининг таркибий ва ҳал қилувчи қисмидир. Чунки, суд бузилган инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини тиклаш тизимида энг муҳим восита ҳисобланади. Ҳар бир шахснинг ҳуқуқ ва эркинликларини суд томонидан муҳофаза этилиши, давлат органлари, мансабдор шахслар ва жамоат бирлашмаларининг ноқонуний ҳаракатларидан судга шикоят қилиш ҳуқуқи кафолатланади. Ўзбекистон

Республикаси Конституциясида суд ҳокимияти қонун чиқарувчи ва ижро этувчи ҳокимиятдан, сиёсий партиялардан, фуқаролик жамиятининг бошқа институтларидан мустақил ҳолда иш юритади[2] деб белгилаб қўйилган.

Мамлакатдаги ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар тизими давлат ҳокимиятининг аънавий тизими сифатида инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини ҳимоя қилишдаги иштироки беқиёс ҳисобланади.

Жумладан, Ўзбекистон Республикасининг прокуратура органлари ҳуқуқни муҳофаза қилувчи, шу жумладан, инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тизимида муҳим ва асосий ўринлардан бирини эгаллайди. Қонунийлик ва ҳуқуқий тартиботга риоя этиш устидан назорат қиладиган давлат органи бўлган прокуратура нафақат давлат ҳокимиятини мустаҳкамлаш вазифасини, балки инсон ва фуқаронинг конституциявий ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш бўйича муҳим ижтимоий вазифани ҳам бажаради. Айнан фуқароларнинг конституциявий ҳуқуқларини давлат органлари мансабдор шахсларининг ноқонуний ҳаракатлари ёки ҳаракатсизлигидан ҳимоя қилиш Ўзбекистонда ҳуқуқий давлат барпо этиш жараёнида муҳим аҳамият касб этади.

Ўзбекистон Республикасининг ички ишлар органлари ҳуқуқни муҳофаза қилиш идоралари тизимига киради. Ички ишлар идораларининг асосий вазифаларига конституциявий тузумни ҳимоя қилиш, жамоат тартиби ва хавфсизлигини сақлаш, фуқароларнинг ҳамда корхона, муассаса ва ташкилотларнинг мулкани, ҳуқуқ ва эркинликларини ҳар хил жиноий тажовузлардан ва бошқа ҳуқуқбузарликлардан ҳимоя қилиш, жиноятчиликнинг олдини олиш ва содир этилган жиноятларнинг қисқа фурсатда тўлиқ очилишини таъминлаш, жиноятни содир этиш сабабларини аниқлаб, уларни бартараф этиш, содир этилган жиноятларни тергов қилиш, паспорт тизими фаолиятини таъминлаш (фуқароларга паспорт берилишини, уларнинг рўйхатдан ўтиши ва чиқишини, визаларини расмийлаштириш), йўл ҳаракати хавфсизлигини таъминлаш, маъмурий жавобгарлик ва жиноий жазоларни бажарилишини

таъминлаш, вояга етмаганлар билан ишлаш, фуқаролар томонидан ўқ отар қурооларни сотиб олиш, сақлаш ва олиб юриш тартибини назорат қилиш ва расмийлаштириш каби кўплаб вазифалар киради.

Ўзбекистонда инсон ҳуқуқлари бўйича миллий институтлар тизими таркибига Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Инсон ҳуқуқлари бўйича вакили (омбудсман)[3], Президент ҳузуридаги тадбиркорлар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш бўйича вакил (бизнес-омбудсман)[4], Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий маркази институтлари киради. Уларнинг фаолияти биз олдинги мавзуларда кўриб чиққан инсон ҳуқуқлари бўйича халқаро андозалар ва илғор хорижий тажриба асосида ташкил этилган ва доимий равишда такомиллашиб бормоқда.

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Инсон ҳуқуқлари бўйича вакили (омбудсман) фуқаролар ҳуқуқларининг беғараз ва инсонпарвар ҳимоячисидир: у инсон ҳуқуқлари бузилганлиги тўғрисидаги шикоятларни кўриб чиқади ва текширади, айрим ташкилотлар ва мансабдор шахслар йўл қўйган хатоликларни тугатиш юзасидан тадбирлар тавсия қилади, фуқароларнинг ҳуқуқлари тикланишига ёрдамлашиб, инсон ҳуқуқларининг жиддий равишда бузилишига сабабчи бўлган шахсларни қонунга биноан жавобгарликка тортиш тўғрисида тавсия қилишга ҳам ҳақлидир. Омбудсманнинг минтақавий вакиллари 2000 йилдан буён Ўзбекистоннинг барча минтақаларида фаолият кўрсатиб келмоқда. Улар фуқароларнинг келиб тушган муурожаатлари бўйича жойларга, шунингдек, озодликдан маҳрум этиш жойларига ҳам чиқиб, ўз текширувларини амалга ошириш, яна шунингдек, тегишли минтақалардаги Халқ депутатлари кенгашлари мажлисларида жойлардаги инсон ҳуқуқларига риоя этилиши бўйича ахборотларни тақдим этиш йўли билан Омбудсман ишининг самарадорлигини анча кучайтирмоқда. Бугунга келиб, Омбудсман ҳузурида Бола ҳуқуқлари бўйича омбудсман институти ҳам жорий этилган.

Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги тадбиркорлар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш бўйича вакил (бизнес-омбудсмен) тадбиркорларнинг давлат томонидан белгиланган ҳуқуқлари ҳимояси учун хизмат қилади. Президент ҳузуридаги тадбиркорлар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш бўйича вакилнинг вазифалари ва ҳуқуқлари тадбиркорлик фаолиятини ривожлантириш, тадбиркорларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш борасидаги давлат сиёсатини шакллантириш ва амалга оширишда иштирок этиш, тадбиркорлар фаолияти текширувида уларни қонуний томонлама қўллаб-қувватлаш, тадбиркорларнинг манфаатларини кўзлаб, судларга даъво аризалари бериш, уларнинг фаолиятини мониторинг қилиб боришдан иборат. [4]

Ўзбекистон Республикасининг инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилувчи миллий институтлари орасида Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий маркази халқаро ва миллий идоралараро мувофиқлаштирувчи роль ўйнайди. Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий маркази инсон ҳуқуқлари соҳасидаги Ўзбекистон Республикасининг халқаро мажбуриятларини бажариш бўйича давлат органлари ва бошқа ташкилотларнинг ўзаро ҳамкорлигини, миллий маърузалар тайёрланишини, инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш бўйича халқаро ташкилотлар билан ҳамкорликни кенгайтиришни таъминловчи давлат органи ҳисобланади. Марказ ўз ваколатларини барча давлат органлари ва ташкилотлар, уларнинг мансабдор шахсларидан мустақил равишда амалга оширади. Марказ ҳар йили Ўзбекистон Республикаси Президенти, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталари, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасига инсон ҳуқуқлари соҳасидаги Ўзбекистон Республикасининг халқаро мажбуриятларига риоя этилиши ҳолати тўғрисида ахборот тақдим этади. Марказ давлат органлари, фуқаролик жамияти институтлари, таълим, илмий-тадқиқот ва бошқа ташкилотларнинг фаолиятига инсон ҳуқуқлари соҳасидаги Ўзбекистон Республикасининг халқаро мажбуриятларини бажариш масалалари бўйича кўмаклашади.[5]

Ҳаракатлар стратегиясини амалга ошириш доирасида “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Инсон ҳуқуқлари бўйича вакили (омбудсман) тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига 2019 йилда Қийноққа солиш ва бошқа шафқатсиз, ғайриинсоний ёки кадр-қимматни камситувчи муомала ҳамда жазо турларининг олдини олишга доир Миллий превентив механизмини жорий этиш билан боғлиқ (2019 йил 14 мартда қабул қилинган ЎРҚ–530-сонли Қонун) ўзгартириш ва қўшимчалар киритилди.

“Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Инсон ҳуқуқлари бўйича вакили (омбудсман) тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига мувофиқ ушлаб турилган ва ҳибсга олинган, маъмурий қамокқа олинган ва озодликдан маҳрум қилинган шахслар Омбудсманга ёзма шаклда сони чекламаган тарзда мурожаатлар (хатлар ва телеграммалар) юбориш ҳуқуқига эга. Омбудсман номига йўлланадиган мурожаатлар цензура қилинмайди. Жазони ижро этиш муассасалари, қамокда сақлаш жойлари ва махсус сақлаб туриш жойларининг маъмурияти қамокда сақланаётган шахсларнинг мурожаатларини муҳрланган ҳолда йигирма тўрт соатдан кечиктирмай, телеграммаларни эса зудлик билан юборади. Омбудсманнинг жавоби кўриб чиқилмайди ва у мурожаат этувчига дарҳол етказилади.

Омбудсман фуқароларнинг шикоятларини, шунингдек уларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатлари бузилиши ҳолатларини ўз ташаббуси билан кўриб чиқаётганда жазони ижро этиш муассасаларига, қамокда сақлаш жойларига ва махсус сақлаб туриш жойларига монеликсиз ташриф буюриш ҳуқуқига эга. Мазкур муассасалар маъмуриятлари Омбудсманга ушбу муассасалар ходимларининг уларни кўришга имкон берадиган, аммо эшитишга имкон бермайдиган шароитда қамокда сақлаб турилган маҳбуслар билан монеликсиз ва махфий учрашувлар ҳамда суҳбатлар учун зарур шарт-шароитлар яратиб беришлари шарт.

Шунингдек, ушбу нормалар Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-ижроия кодексига, “Жиноят ишлари юретиш жараёнида қамоқда сақлаш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунида[6] ва бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда ҳам келтириб ўтилган.

Халқаро-ҳуқуқий ҳужжатларни ва Миллий превентив механизмни ривожлантириш соҳасидаги хорижий тажрибани ҳар томонлама ўрганиш мақсадида Омбудсман ЕХХТ лойиҳаларининг мувофиқлаштирувчиси, Ўзбекистондаги БМТ Тараққиёт дастури, БМТ ИҲОКБнинг Марказий Осиё бўйича ваколатхонаси ҳамда “Халқаро қамоқхоналарни ислоҳ қилиш” ХННТнинг ваколатхонаси билан ҳамкорликдаги тадбирларни амалга оширмоқда.

Бугунги кунда мамлакатимизда фаолият юритаётган 9 200 дан ортиқ нодавлат нотижорат ташкилоти жисмоний ва юридик шахсларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини, демократик қадриятларни ҳимоя қилишда, ижтимоий, маданий ва таълим соҳасидаги мақсадларга эришишда муҳим ролни бажармоқда.

Ўтган даврда мамлакатда фуқаролик жамияти мустақил институтларини мустаҳкамлаш, уларнинг эркин фаолияти кафолатларини таъминлаш, давлат органларининг фуқаролар билан яқиндан ҳамкорлигини йўлга қўйиш, уларнинг очиқ, шаффоф ва ошқора фаолиятни амалга оширишини таъминлаш, давлат органлари фаолияти устидан ҳақиқий жамоатчилик назоратини ўрнатиш борасида комплекс ва тизимли ишлар олиб борилди. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг Виртуал қабулхонаси ва Халқ қабулхоналари, Тадбиркорларнинг мурожаатларини кўриб чиқиш бўйича Бош вазир қабулхоналарининг фаолияти ташкил этилди.

Мамлакатнинг ҳар томонлама ва шиддат билан ривожланишида фуқаролик жамияти институтларининг роли ва аҳамиятини тубдан ошириш, уларнинг давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари билан ўзаро ҳамкорлигини

кучайтириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузурида Фуқаролик жамиятини ривожлантириш бўйича Маслаҳат кенгаши тузилди. “Фуқаролик жамиятини ривожлантиришга қўшган ҳиссаси учун” кўкрак нишони таъсис этилди, жойларда “Нодавлат нотижорат ташкилотлари уйлари” ташкил этилмоқда.

Давлат органлари ва муассасалари фаолияти устидан жамоатчилик назоратини амалга ошириш соҳасидаги муносабатларни тартибга солишга қаратилган “Жамоатчилик назорати тўғрисида”ги қонун қабул қилинди.

Нодавлат нотижорат ташкилотларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларига дахлдор барча норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар лойиҳаларини Ўзбекистон нодавлат нотижорат ташкилотлари Миллий ассоциацияси билан келишишнинг мажбурийлиги кўзда тутилган.

Ҳар бир давлат органи, жумладан ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар, Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши, Тошкент шаҳри ва вилоятлар ҳокимликлари ҳузурида жамоатчилик кенгашларини ташкил этиш бўйича чора-тадбирлар қабул қилинди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 4 октябрдаги “Мамлакатимизда ижтимоий-иқтисодий соҳадаги ислохотлар устидан жамоатчилик назорати самарадорлигини, шунингдек, фуқароларнинг демократик ўзгартиришлардаги фаоллигини оширишга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарорига мувофиқ жамоатчилик назорати шакллари амалга ошириш механизмларини батафсил регламентация қилиш, уларни амалиётда самарали қўллаш, давлат органлари ва ташкилотлари ҳузуридаги жамоатчилик кенгашлари фаолиятини яхшилаш чоралари белгиланди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йилнинг 30 октябрдаги «Фуқаролик жамиятини ривожлантириш маркази фаолиятини қўллаб-қувватлаш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарори асосида Фуқаролик жамиятини

ривожлантириш маркази қайта ташкил этилди. Марказ ҳар йили Ўзбекистонда фуқаролик жамиятининг ҳолати ва уни ривожлантириш тенденциялари тўғрисидаги маърузани Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Фуқаролик жамиятини ривожлантириш бўйича маслаҳат кенгашига кўриб чиқиш учун киритиши, ўз навбатида, Маслаҳат кенгаши Ўзбекистон Республикаси Президентига ахборот бериши белгиланди.

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 13.04.2018 йилдаги “Ўзбекистон республикаси адлия вазирлиги фаолиятини янада такомиллаштиришга доир ташкилий чора-тадбирлар тўғрисида”ги Қарори, ПҚ-3666-сон <https://lex.uz/docs/3681790?ONDATE2=29.01.2022&action=compare>
2. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси Т.2023 йил. <https://lex.uz/docs/6445145>
3. Ўзбекистон Республикасининг 27.08.2004 йилдаги “Олий Мажлиснинг инсон ҳуқуқлари бўйича вакили (омбудсман) тўғрисида”ги Қонуни, 669-II-сон. <https://www.lex.uz/docs/276159>
4. Ўзбекистон Республикасининг 29.08.2017 йилдаги “Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги тадбиркорлик субъектларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш бўйича вакил тўғрисида”ги Қонуни, ЎРҚ-440-сон. <https://www.lex.uz/docs/3321352>
5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 10.12.2018 йилдаги “Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий маркази фаолиятини такомиллаштириш тўғрисида”ги қарори, ПҚ-4056-сон. <https://lex.uz/docs/4098056?query=%D0%98%D0%>
6. <https://www.lex.uz/acts/1876877>